

Haneî Fakih Ebü'l-'Usr el-Pezdevî'nin Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl Adlı Eserinde Yararlandığı Bazı Arap Dili Kaideleri

Arabic Linguistic Principles Adopted in Hanafi Jurist Abû al-'Usr al-Pazdawî's Kanz al-Wuşûl ilâ Ma'rifat al-Uşûl

Ömer Faruk Yetim

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık (Arapça) Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting (Arabic).

Gaziantep/Türkiye

omerfarukyetim@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-0668-914X

ROR ID: 020vvc407

Atıf/Citation: Yetim, Ömer Faruk. "Haneî Fakih Ebü'l-'Usr el-Pezdevî'nin Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl Adlı Eserinde Yararlandığı Bazı Arap Dili Kaideleri". *Hakkari İlahiyat Dergisi* 8 (Haziran 2026), 46-66. <https://doi.org/10.69801/haid.1943272>

Makale Bilgisi

Makale Türü Article Types:	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Received:	03.05.2026
Kabul Tarihi Accepted:	29.06.2026
Yayın Tarihi Published:	30.06.2026
Yayıncı Published by:	Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Hakkari University Faculty of Theology

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. / Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Çıkar Çatışması | Conflicts of Interest

Yazar(lar) tarafından beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Ömer Faruk Yetim)

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Bu çalışma Prof. Dr. Aladdin GÜLTEKİN danışmanlığında 29/07/2024 tarihinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanmış olan "Nahiv Kurallarının Fikhî ihtilaflardaki Rolü" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This study is based on the Ph.D. dissertation entitled "The Role of Grammatical (Nahw) Rules in Juristic Disputes," completed under the supervision of Aladdin Gültekin at the Institute of Graduate Programs, Karabük University, on July 29, 2024.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/haid>

E-posta: ilahiyatdergi@hakkari.edu.tr

Hanefî Fakih Ebü'l-'Ushr el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vuşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl* Adlı Eserinde Yaralandığı Bazı Arap Dili Kaideleri*

Özet

Bu çalışma, Hanefî usûl geleneğinin önde gelen temsilcilerinden Fahrülslâm Ebü'l-'Ushr el-Pezdevî'nin (öl. 482/1089) *Kenzü'l-vuşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl* adlı eserinde yararlandığı bazı Arap dili kaidelerini incelemektedir. Arapçanın Kur'ân ve Sünnet'in dili olması, nahiv, sarf ve belâgat gibi dil ilimlerini fıkıh usulünün ayrılmaz bir parçası hâline getirmiş; bu durum, dil kurallarının yalnızca yardımcı unsurlar değil, hüküm istinbatını doğrudan belirleyen metodolojik ilkeler olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim klasik usûl literatüründe lafızların delâleti, umum-husus, mutlak-mukayyed, emir-nehî ve hakikat-mecaz gibi temel meseleler büyük ölçüde dilsel çözümlemeler üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede çalışma, Pezdevî'nin söz konusu eserinde fikhî ahkama etkisi yüksek olan özellikle atıf harfleri ve harf-i cerler dilsel olguların fikhî hükümlere etkisini metin merkezli ve analitik bir yaklaşımla ele almakta ve bu harflerin harflerin farklı anlam ihtimallerinin, hükümlerin kapsamı, bağlayıcılığı ve uygulanma biçimi üzerindeki belirleyici rolü, eserden seçilen örnekler üzerinden ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca söz konusu dil unsurlarının bağlama göre kazandığı anlam değişimleri, yorum farklılıklarına nasıl zemin hazırladığı ve mezhepler arası ihtilaflara katkısı da değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, Pezdevî'nin dil kaidelerini yalnızca teorik bir çerçevede ele almadığı; aksine bunları sistematik ve tutarlı bir şekilde usûlî çıkarımların merkezine yerleştirdiği tespit edilmiştir. Onun yaklaşımı, dil ile hukuk arasında güçlü bir metodolojik bağ kurmakta ve lafızların anlam alanını titizlikle analiz ederek hüküm çıkarma sürecine yön vermektedir. Bu bağlamda dil, sadece bir ifade aracı değil, aynı zamanda normatif sonuçlara ulaşmada belirleyici bir epistemolojik zemin olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Arap dili ile fıkıh usulü arasındaki ilişkinin teorik düzeyden pratik uygulama düzeyine nasıl taşındığını göstermekte; Hanefî usûl düşüncesinde dilin epistemolojik ve metodolojik konumunu daha görünür hâle getirmektedir. Ayrıca elde edilen bulguların, klasik metinlerin anlaşılması ve çağdaş usûl tartışmalarının yeniden yorumlanması açısından önemli katkılar sunabileceği değerlendirilmektedir. Öte taraftan literatürde Pezdevî'nin usûl anlayışını ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, onun *Kenzü'l-vuşûl* adlı eserinde yararlandığı Arap dili kaidelerinin fikhî hüküm istinbatındaki fonksiyonunu sistematik ve bütüncül biçimde inceleyen müstakil çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, atıf edatları ve harf-i cerler gibi dil unsurlarının hüküm üretme sürecindeki metodolojik işlevini doğrudan metin üzerinden analiz ederek bu boşluğun giderilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Hanefî usûl düşüncesinde dil ile hukuk arasındaki ilişkinin daha görünür hâle getirilmesine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Nahiv, Pezdevî, *Kenzü'l-vuşûl*, İstinbât

Arabic Linguistic Principles Adopted in Hanafi Jurist Abū al-'Ushr al-Pazdawī's *Kanz al-Wuṣūl ilā Ma'rifat al-Uṣūl***

Abstract

This study examines the Arabic linguistic principles that Fakhr al-Islām Abū al-'Ushr al-Pazdawī (d. 482/1089), a leading figure in the Ḥanafī legal theory tradition, drew upon in his seminal work *Kanz al-Wuṣūl ilā Ma'rifat al-Uṣūl*. Because Arabic serves as the language of the Qur'ân and the Sunnah, linguistic sciences such as syntax (naḥw), morphology (ṣarf), and rhetoric (balāghah) became inseparable components of uṣūl al-fiqh. Consequently, linguistic rules operate not merely as auxiliary tools but as core methodological principles that directly shape the deduction of legal rulings (istinbāt). Accordingly, fundamental issues in classical jurisprudence, including the textual implication of expressions (dalālat al-alfāz), general and specific terms ('āmm-khāṣṣ), absolute and qualified concepts (muṭlaq-muqayyad),

* Bu çalışma Prof. Dr. Aladdin GÜLTEKİN danışmanlığında 29/07/2024 tarihinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamlanmış olan "Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** This study is based on the Ph.D. dissertation entitled "The Role of Grammatical (Naḥw) Rules in Juristic Disputes," completed under the supervision of Aladdin Gültekin at the Institute of Graduate Programs, Karabük University, on July 29, 2024.

commands and prohibitions (amr-nahy), and literal versus metaphorical usages (ḥaḳīqah-majāz), are extensively grounded in linguistic analysis. Using a text-based and analytical approach, this research explores how conjunctions and prepositions in al-Pazdawī's work influence the formulation of legal rulings. Specifically, it demonstrates how the diverse semantic variations of these particles affect the scope, binding force, and practical enforcement of jurisprudential laws through selected examples from the text. Furthermore, the study evaluates how contextual shifts in the meanings of these linguistic elements generate interpretive differences and contribute to disagreements among various legal schools. The findings reveal that al-Pazdawī does not treat linguistic rules as mere theoretical constructs; instead, he systematically integrates them into the core of jurisprudential legal inference. His methodology establishes a robust connection between language and law, meticulously analyzing the semantic boundaries of expressions to direct the derivation of rulings. In this regard, language serves as an essential epistemological foundation that actively dictates normative outcomes rather than acting as a mere vehicle of expression. Ultimately, this study illustrates how the relationship between Arabic linguistics and uşûl al-fiqh moves from theory to practical application, clarifying the epistemological and methodological status of language in the Ḥanafī tradition. These insights are expected to contribute significantly to the understanding of classical texts and the reinterpretation of contemporary debates in legal theory. While existing literature addresses al-Pazdawī's general approach to legal theory, independent research that systematically analyzes the precise function of Arabic grammar in his derivation of legal rulings remains scarce. By focusing directly on the textual mechanics of conjunctions and prepositions, this study aims to fill this scholarly gap and highlight the intricate relationship between language and law in Ḥanafī jurisprudence.

Keywords: Islamic Law, Arabic Grammar (Naḥw), al-Pazdawī, Kanz al-Wuṣûl, Istinbât.

Giriş

Arapça, başta İslâm hukuku olmak üzere bütün İslâmî disiplinlerin temel kaynak ve kurucu literatür dili olma özelliğini haizdir. Hal böyle olunca ilk dönemden itibaren dile dair yapılan çalışmalar yoğun bir şekilde ortaya konulmuştur. Kaide ve kuralları tespit edilerek bütüncül bir açıyla sistematize edilen Arap dilinin tüm konuları arasında muhtemel bir tenakuzun olmaması, titiz bir ilmi ameliyenin de bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla lisaniyat (dilbilim-lengüistik) ile alakalı yapılmış veya yapılacak her çalışma değer kazanmıştır. Arap dilinin tekâmülüyle ortaya çıkan kuralların diğer ilimlere tesirinin var olduğu bilinen bir gerçekliktir. İslâm hukuku da bu tesirin altında kalmış ve ortaya konulan ahkâmı bu kaidelerden azami ölçüde yararlanılmıştır. Nitekim Haneffî mezhebinde çok kıymetli bir yerde bulunan Pezdevî'nin *el-Uşûl*ü incelendiğinde onun her yönden dil kurallarından istifade ettiği görülecektir. Öte taraftan şunu da belirtmekte yarar vardır: Nahiv ve fıkıh arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi her yönüyle olmasa da bazı yönlerden ele alan tez, makale veya kitap gibi bazı eserler bulunsa da bunların sayısı çok sınırlıdır.¹ Bu çalışmalara şöyle birkaç örnek verilebilir:

Literatürde nahiv ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi* adlı eserinde nahiv bilgisinin fıkıh usulü açısından vazgeçilmez bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, nasların doğru anlaşılmasında dil kurallarının belirleyici rolünü vurgulamakta; lafızların delalet biçimleri, anlam aktarımı ve hüküm çıkarma süreçlerinde nahiv kurallarının etkinliğini sistematik biçimde incelemektedir. Böylece çalışma, dilbilimsel yöntem ile usulî yöntem

¹ İlgili çalışmalar ile alakalı detaylı bilgi için bk. Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 15-30; Ömer Faruk Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları), 16-20.

arasındaki organik bağı ortaya koyması bakımından bu araştırmanın teorik çerçevesiyle doğrudan ilişkilidir.²

Mehmet Bahattin Alphan'ın *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi* adlı çalışması ise iki disiplin arasındaki ortak metodolojik zemini karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Çalışmada özellikle delil anlayışı, kıyas yöntemleri, lafız–mana ilişkisi ve istidlal biçimleri üzerinden nahiv usûlü ile fıkıh usulü arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir. Bu yönüyle eser, iki ilim dalının yalnızca içerik bakımından değil, yöntem bakımından da birbirini etkilediğini göstermesi açısından araştırma konusuna önemli katkı sağlamaktadır.³

Osman Aktaş ve Mahmut Samar tarafından kaleme alınan *Arap Dili ve Belâgatı ile Fıkıh Usulü Çatışması: Hakikat ve Mecaz Meselesi* başlıklı çalışma ise dilsel anlam teorileri ile usulî yorum yöntemleri arasındaki ilişkiyi “hakikat–mecaz” ekseninde incelemektedir. Özellikle lafızların literal ve mecazî kullanımlarının hüküm çıkarma süreçlerine etkisini ele alan çalışma, dilsel yorumun fıkıh usulü açısından taşıdığı önemi göstermesi bakımından bu araştırmayla doğrudan bağlantılıdır.⁴

eş-Şârif Letruş'un *Fıkıh ve Fıkıh Usulü'nün Arap Dili Çalışmalarına Etkisi* adlı makalesi ise ilişkinin ters yönüne odaklanmaktadır. Müellif, fıkıh ve fıkıh usulü disiplinlerinin Arap dili çalışmalarını nasıl etkilediğini inceleyerek usul düşüncesinin dil ilimlerinin gelişimine katkısını ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, nahiv ile fıkıh usulü arasındaki ilişkinin tek yönlü değil, karşılıklı bir etkileşim niteliği taşıdığını göstermektedir.⁵

Bununla birlikte, zikredilen çalışmaların büyük çoğunluğu nahiv ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi genel teorik çerçevede veya disiplinler arası etkileşim bağlamında ele almakta; belirli bir usul metni üzerinden dil kaidelerinin hüküm istinbatındaki fonksiyonunu ayrıntılı biçimde incelememektedir. Özellikle Hanefî usul geleneğinin temel kaynaklarından biri olan *el-Uşûl*'de kullanılan nahiv kaidelerinin sistematik olarak tespit edilmesi ve bunların usulî çıkarımlara etkisinin metin merkezli bir yöntemle analiz edilmesine yönelik müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Mevcut araştırmalar, dil kaidelerinin teorik önemini ortaya koymakla birlikte, Pezdevî'nin bu kaideleri hangi bağlamlarda, hangi usul meselelerinde ve hangi metodolojik gerekçelerle kullandığını göstermede yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma ise söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; Pezdevî'nin metnini esas alarak atıf harfleri ve harf-i cerlerin hüküm istinbatındaki işlevini somut örnekler üzerinden incelemektedir. Böylece çalışma, dil-usul ilişkisini teorik düzeyden uygulama düzeyine taşıyarak Hanefî usul düşüncesinde Arap dili kaidelerinin metodolojik fonksiyonunu daha görünür hâle getirmeyi amaçlamaktadır.

Öte taraftan dile getirilen mevcut çalışmaların önemli bir kısmı, nahiv ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi teorik ve metodolojik düzeyde ele almaktadır. Buna karşılık bu

² Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "İkinci Klasik Dönem" eserleri bünyesinde kitap olarak basılmıştır. Bk. Osman Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020).

³ Mehmet Bahattin Alphan, *Fıkıh Usûlü ve Nahiv Usûlü İlişkisi*, (Ankara, Fecr Yayınları, 2023).

⁴ Osman Aktaş - Mahmut Samar, "Fıkıh Usulü ve Arap Dilinde Hakikat ve Mecazın Bir Lafızda Birleştirilmesi Meselesi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (01 Mart 2022): 151-174.

⁵ Letruş, Eş-şârif. "Fıkıh'ın ve Fıkıh Usulü'nün Arap Dili Çalışmalarına Etkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. Trans. Murat Sala 9/1 (May 1, 2009): 279-284.

makale, söz konusu ilişkiyi Pezdevî'nin belirli bir usûl eseri üzerinden, somut metin örnekleriyle incelemekte; böylece teorik çerçeveyi metin içi uygulamalarla test etmektedir. Ayrıca Literatürdeki çalışmalar çoğunlukla mezhepler üstü veya genel bir perspektifle kaleme alınmıştır. Bu makale ise Hanefî usûl geleneğinin kurucu metinlerinden biri olan *el-Uşûl*'ü merkeze alarak, mezhebe özgü dil kullanımını ve bunun fikhî istinbat üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Önceki çalışmalarda Arap dili çoğu zaman genel bir altyapı unsuru olarak ele alınırken, bu makalede atıf harfleri ve cer edatlarının fıkha tesiri tespit edilmekte ve Pezdevî'nin bu kaideleri usulî tartışmalarda nasıl kullandığı gösterilmektedir. Öte taraftan makale, sadece Pezdevî'nin görüşlerini aktarmakla kalmamakta; gerektiğinde nahiv âlimlerinin değerlendirmeleriyle fakihlerin yaklaşımlarını karşılaştırarak, iki disiplin arasındaki uyum ve gerilim noktalarını görünür hâle getirmektedir. Bu yönleriyle çalışma, Arap dili kaideleri ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi teorik bir düzlemde ele alan önceki çalışmalardan ayrılmakta; Pezdevî'nin *el-Uşûl*'ü özelinde, söz konusu ilişkinin usulî istinbat sürecindeki somut tezahürlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Arap dili kaideleri, İslâm hukukunda hem fıkıh usulü'nün teorik yapısını hem de fıkıhın pratik hükümlerini doğrudan belirleyen kurucu bir işleve sahiptir; zira Kur'an ve Sünnet'in dili olan Arapça, lafızların anlam alanını, kapsamını ve bağlamını oluşturarak hüküm istinbat sürecinin temelini oluşturmaktadır. Nitekim âmm-hâss, mutlak-mukayyed, hakikat-mecaz gibi usûl kavramları tamamen dilsel çözümlemelere dayanırken, emir ve nehiy sigalarının ifade ettiği yükümlülük derecesi de nahiv, sarf ve belagat kurallarıyla ortaya konur. Bu yüzden Arapçadaki anlam farklılıkları ve dilsel yorumlar, mezhepler arasında ihtilaflara dahi yol açabilmekte; böylece dil, yalnızca bir ifade aracı olmaktan öte, İslâm hukukunda hüküm istinbâtının epistemolojik zeminini teşkil eden asli unsur olarak tezahür etmektedir.

Bu çalışmanın söz konusu konuya tahsis edilmesinin temel gerekçesi, Pezdevî'nin *el-Uşûl'de* Arap dili kaidelerinin hüküm istinbat sürecindeki işlevini somut ve sistematik biçimde ortaya koymuş olmasıdır. Zira Pezdevî'nin usûl anlayışı, lafızların anlam alanını belirleyen nahiv, sarf ve belagat unsurlarını yalnızca yardımcı birer araç olarak değil, hükmün inşasında belirleyici epistemik unsurlar olarak ele almaktadır. Bu bağlamda çalışma, söz konusu eserde yer alan dil kaidelerinin tespit ve tahlil edilmesi suretiyle, Hanefî usûl düşüncesinde Arapçanın rolünü çıkarmayı ve dil-hüküm ilişkisini daha görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Pezdevî'nin Hanefî mezhebindeki yerine, usul anlayışına ve *el-Usul'deki* yöntemine kısaca değinilecektir. İkinci bölümde ise eserde yer alan atıf harfleri ve harf-i cerler özelinde bazı Arap dili kaidelerine ve onlardan neşet eden fikhî ahkâma yer verilecektir. Bu yaklaşımın temel sebebi ise eserde yer alan tüm kaidelere yer vermenin bu araştırmanın hacmini aşmasıdır.

1. Bölüm: Pezdevî'nin Hanefî Usûl Anlayışı ve *Kenzü'l-vüṣûl*'ün Metodolojik Önemi

Hicri dört yüz (1010 M) yılında Pezde'de⁶ dünyaya gelip Mâverâunnehir bölgesinin yetişmiş âlim, fakih ve muhaddislerinden olan Ebû'l-Hasen Ebû'l-'Uṣr Fahrülsîlâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089), birçok eser telif etmiş, ilmi faaliyetlerinin yanı sıra Buhara ve Semerkant'ta kadılık görevi ifa etmiştir.⁷ Pezdevî, Hanefî usûl geleneğinin sistemleşmesinde belirleyici rol oynayan usul âlimlerinden biridir. Onun ilmî şahsiyeti, yalnızca yaşadığı dönemde yetiştirdiği talebeler veya telif ettiği eserlerle değil, geliştirdiği metodolojinin sonraki Hanefî usul bilginleri üzerindeki kalıcı etkisiyle de temayüz etmiştir. Özellikle *Kenzü'l-vüṣûl*, Hanefî usûl düşüncesinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilmiş ve birçok Hanefî bilgin tarafından doğrudan veya dolaylı biçimde esas alınmıştır.⁸

İbn Haldun'a (öl. 808/1406) göre müteahhir ulemanın başındaki bilginlerden sayılan ve ele aldığı mevzuları en güzel şekilde ortaya koyan âlimlerden biri olan Pezdevî, "hilâf ve cedel" ilminde kuşatıcı bir melekeye sahiptir.⁹ Mezhepteki konumu açısından baktığımızda Hanefîler tarafından mezhep âlimlerinin değerlendirilmeye tabi tutulduğu "tabakâtu'l-fukahâ" başlığı altında yapılan ve bilinen ilk ve tek derecelendirme sistematığı olan "mutlak müçtehit, mezhepte müçtehit, mesâilde müçtehit, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashâbü't-temyîz ve mukallid" şeklindeki taksimde¹⁰ birçok bilgin Pezdevî'yi üçüncü sırada yer alan "mesâilde müçtehit" tabakasından kabul etmişlerdir.¹¹ Bunun yanı sıra bizzat Pezdevî'nin kendi sözlerinden de onun meselede müçtehit olduğu, gerektiğinde içtihat etmekten geri durmayacağı ve lüzumu durumunda önceki görüşünden vazgeçebileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Pezdevî'nin usûl anlayışını incelemek, aynı zamanda klasik Hanefî usûl metodolojisinin temel karakterini incelemek anlamına gelmektedir.

Araştırmada Pezdevî'nin biyografisine ayrıntılı biçimde yer verilmemiştir. Çünkü çalışmanın amacı müellifin hayatını ortaya koymak değil, usûl anlayışında Arap dili kaidelerine yüklediği fonksiyonu tespit etmektir. Bu sebeple onun doğum yeri, ailesi, hocaları ve talebeleri gibi biyografik bilgiler yalnızca araştırmanın konusunu anlamaya

⁶ Buhara yönüne doğru 30 km. uzaklıktaki bir kale şehri. Detay için bk. Mürteza Bedir, Ferhat Koca, "Pezdevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Haziran 2025).

⁷ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1/409-410; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyeru'l-âlemi'n-nubelâ*, nşr. Hüseyin Esed, Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Nuaym el-Ârkasûsî, Me'mûn es-Siğracî, Ali Ebû Zeyd, Kamil el-Harrât, Salih es-Semer, Ekrem el-Bûşî, Ekrem ez-Zeybek, Beşşâr Maruf, Muhyî Hilal es-Serhân (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 18/602-603. Detay için bk. Bedir, Koca, "Pezdevî".

⁸ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dimaşkî, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/28-31.

⁹ İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbu'l-İber (Kitâbu Tercemâni'l-İber) ve dîvânu'l-mubtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî's-sultânî'l-ekber (Mukaddime)*, nşr. Halil Şahhâde, Suheyl Zekâr (Beyrut: Dârû'l-Fikr, 1981), 1/577.

¹⁰ İlgili taksim için bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/28-31; Yunus Apaydın, "İctihâd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ocak 2025).

¹¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/28-31; Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: Usûlu'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 30, (Ekim 2017), 487-526.

katkı sağlayacak ölçüde değerlendirilmiştir. Çalışmanın merkezinde ise Pezdevî'nin Arap dili kurallarını hüküm istinbatında hangi yöntemle kullandığı yer almaktadır.

Pezdevî'nin usûl anlayışının en belirgin özelliklerinden biri, nasların anlaşılmasında Arapçanın yalnızca bir ifade vasıtası değil, hükmün belirlenmesini sağlayan epistemolojik bir unsur olduğunu kabul etmesidir. Ona göre Kur'an ve Sünnet lafızlarının ifade ettiği anlam, dil kurallarından bağımsız şekilde tespit edilemez. Bu nedenle umum-husus, mutlak-mukayyed, emir-nehiy, hakikat-mecaz ve delâlet bahislerinin hemen tamamı Arap dilinin nahiv, sarf ve belâgat ilkeleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Pezdevî'nin metodolojisinde lafızların anlam alanını belirleyen her dil kuralı, aynı zamanda hüküm istinbatının da belirleyici unsurlarından biridir.

Bu yaklaşım özellikle atıf harfleri ve cer edatlarının yapılarında açık biçimde görülmektedir. Müellif, ilerleyen bölümde görüleceği üzere "بلى", "أو", "ثم", "ف", "و" gibi atıf harflerinin yalnızca gramer unsurları olmadığını; bunların tertip, tehir, muhayyerlik, cem', ibtal veya istidrak gibi anlamlarının doğrudan fikhî hükümlerin kapsamını etkilediğini göstermektedir. Aynı şekilde "لام", "إلى", "من", "باء" gibi harf-i cerlerin ifade ettiği anlam farklılıkları da ibadetler, muamelât ve ceza hukukuna ilişkin birçok hükmün yorumunda belirleyici rol oynamaktadır. Böylece Pezdevî, nahiv kurallarını teorik dil bilgisi seviyesinde bırakmamakta; onları usulî muhakemenin ayrılmaz bir parçası hâline getirmektedir.

Sonuç olarak bu bölümde verilen bilgiler, müellifin hayatını ayrıntılarıyla tanıtmayı değil; incelenen eserin ilmî değerini, Hanefî usûl geleneğindeki yerini ve çalışmanın problematiği bakımından neden tercih edildiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Böylece biyografik bilgiler araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkilendirilmiş; sonraki bölümde ele alınacak Arap dili kaidelerinin metodolojik arka planı oluşturulmuştur.

2. Bölüm: Pezdevî'nin *el-Uşûl*'ünde İstifade Ettiği Bazı Arap Dili Kaideleri

Arap dili kaideleri, fıkıh usulünün teşekkül sürecinden itibaren nasların anlaşılması ve hüküm istinbatının sınırlarının belirlenmesinde belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Zira Kur'an ve Sünnet'in Arapça oluşu, lafız-mana ilişkisinin tespitinde nahiv, sarf ve belâgat başta olmak üzere dil ilimlerini, usûl düşüncesinin ayrılmaz bir parçası hâline getirmiştir. Bu durum, fıkıh usulünün erken dönemden itibaren dil temelli bir metodoloji üzerine inşa edilmesini zorunlu kılmıştır.

Klasik usûl literatürü incelendiğinde, emir ve nehiy sigalarının delâleti, âm-hâs ilişkisi, mutlak-mukayyed ayrımı, lafzın hakikat ve mecaz ihtimalleri, zamirlerin mercileri ve hurûfû'l-me'ânînin anlam tayinindeki rolü gibi pek çok meselenin, doğrudan Arap dili kaideleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda dil kuralları, yalnızca dilin gramer yapısını açıklayan unsurlar değil; bilakis hükmün kapsamını, bağlayıcılık derecesini ve sürekliliğini belirleyen kurucu ilkeler olarak değerlendirilmiştir.

Nahiv ile fıkıh usulü arasındaki bu ilişki, erken dönemden itibaren fakihlerin, nahiv bilginlerinin görüşlerine müracaat etmeleri ve usûl eserlerinde dil tartışmalarına geniş yer vermeleriyle netlik kazanmıştır. Bununla birlikte, literatürde yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere, bu etkileşim çoğu zaman üstü kapalı bir biçimde gerçekleşmiş; nahiv kaideleri müstakil başlıklar hâlinde değil, usulî tartışmaların doğal bir parçası olarak

istimal edilmiştir. Bu durum, söz konusu ilişkinin sistematik olarak ele alınmasını güçleştirmiş ve alanla ilgili müstakil çalışmaların sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır.

Modern dönemde yapılan araştırmalar, nahiv ve fıkıh usulü arasındaki ilişkinin yalnızca yardımcı bir bağlamda değil, metodolojik bir zorunluluk çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, dil kaidelerinin fıkıh usulünde pasif bir araç olmadığını, nassların yorumlanmasını ve lafızlardan hüküm istinbatını doğrudan şekillendiren kurucu bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşılık mevcut literatürün çoğunlukla teorik genellemelerle yetindiği, klasik usul metinlerinde bu kuralların fūrū-i fıkıha nasıl yansıtıldığını somut uygulamalar üzerinden gösteren derinlikli analizleri büyük oranda ihmal ettiği müşahade edilmektedir.

Bu noktada Pezdevî'nin *el-Uşûl*ü, Arap dili kaidelerinin fıkıh usulü içindeki işlevini somutlaştıran önemli bir eserdir. Pezdevî, kendisinden önce oluşan dil merkezli usul birikimini devralmakla yetinmemiş; bu birikimi Hanefî usul geleneği içerisinde daha sistematik ve işlevsel bir düzeye taşımıştır. Dolayısıyla *el-Uşûl*, söz konusu sürecin başlangıç noktasını değil, aksine önceki birikimin olgunlaşmış bir tezahürünü temsil etmektedir.

Bu çerçevede çalışma, Arap dili kaidelerinin fıkıh usulü içindeki tarihsel ve metodolojik seyrini genel hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, Pezdevî'nin bu kaideleri *el-Uşûl*'de nasıl kullandığını inceleyerek, söz konusu sürecin ulaştığı seviyeyi göstermeyi amaçlamaktadır.

Nahiv ve fıkıh ilimlerinde -usul ve fūrū' bağlamında- herkesçe kabul edilen ve üzerinde fikir birliği sağlanmış kuralların bulunduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak en azından her iki sahada da belli başlı kuralların varlığından ve fikhî ahkâma tesir eden birçok nahvî kaidelerin mevcudiyetinden bahsedilebilir. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar vardır: Değişken olan yaşam koşullarında her daim yeni hukuki durumların ortaya çıkması, fıkıh usulünün dinamik yapısını ve yürürlükten kalkmış gibi görünen bazı teorik hükümlerin veya metodolojik araçların yeni olgular karşısında yeniden işlevsellik kazanabilme potansiyelini göstermektedir. Dolayısıyla İslâm hukuku, cari hayatta ortaya çıkması muhtemel tikel olayları, nahiv ilmi kurallarından da istifade ederek konu edinir ve farazi fıkıha da yer vererek gerçekleşmesi muhtemel mevzuları da hükme bağlar.¹²

Pezdevî'nin nahiv ilmine yönelik telif ettiği eserlerin az olduğu ve bunlardan bir kısmının günümüze kadar gelmediği malum olmakla beraber ilgili sahada da kaleme aldığı bazı kitapların mevcudiyeti ve kitaplarını yazarken Arap dili kaidelerinden de büyük oranda yararlandığı aşikârdır. Zira İslâmî ilimlere ait klasik metinlerde dilsel çözümleme, nasların anlaşılması bakımından kaçınılmaz bir unsur olarak yer almıştır. Klasik literatürde "el-elfâz" ismiyle maruf ve dilin kurallarının naslardaki yerini tespiti dair ifadeler bütünü sayılan fıkıh usulü mevzularında bu husus daha bir önem kazanmaktadır.

el-Uşûl'de genel olarak mütekellimin metoduna göre yazılan kitaplarda yer alan ve dilin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, tevkifi olup olmadığı gibi fikhî hükümlere etkisi olmayan konulara yer verilmemiş aksine daha çok müessir kaidelere özellikle edatlara

¹² Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 374.

yer verilmiştir. Pezdevî'nin de ifadesiyle fıkıh ilminin önemli bir kısmı edatlarla ilgilidir.¹³ Bundan ötürü fıkıh usulü alanında yazılan kitapların genelinde maânî harflere özel bir yer verilmiş; özet halinde veya ayrıntılı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur. Esasen hakikat-mecaz, sarih-kinaye, elfâz-ı umum, âm-hâs-müşterek, emir-nehiy, delalet türleri (ibâretu'n-nâss, delâletu'n-nâss, işâretu'n-nâss, iktidâu'n-nâss), emrin delaleti, şart ve istisna gibi konular da “elfâz” çatısı altında yer alır. Ancak bu sayılanların şart ve istisna hariç diğerleri doğrudan nahiv ilmiyle alakası bulunmadığından onlara çalışmada yer verilmemiştir.

Harflere yer verme açısından değerlendirildiğinde, mütekellim metoduna mensup âlimlerin telif ettiği eserlerin karmaşık sistematığına karşılık *el-Uşûl*, daha düzenli bir tertip ile ele alınmış; nitekim edatlar müstakil bir önem atfedilerek temel bir başlık altında sistematik biçimde toplanmıştır. Abdülazîz el-Buhârî (öl. 730/1330), harflerin, yolu dakik, temeli latif, faydası fazla ve birçok iyi yönün membaı olduğunu dile getirdikten sonra *el-Uşûl*'ün bu meyanda hem nahiv ilminin ince anlam örgülerini hem de İslâm hukuk esaslarını kapsamlı biçimde ihtiva ettiğinin altını çizmiştir.¹⁴ Bununla beraber denebilir ki fıkıh alanında irdelenen edatlar, tüm harfleri barındırmayıp sadece fıkıh ilmini ilgilendiren harfler olarak alanı sınırlandırılmış, alanı ilgilendiren belli başlı atıf, cer, şart, istifhâm ve istisna harfleri ile zarf manası içeren edatlar incelemeye tabi tutulmuştur.¹⁵ Bu yüzden araştırmada bazı atıf ve cer harflerinin fıkha tesiri üzerinde durulmuştur. Şunu da ifade etmekte yarar vardır: *el-Uşûl*, her ne kadar alanında başarılı bir eser olsa da müellifin burada tercih ettiği dil ile onun bir usûl bilgini olması, hem yer yer eserde geçen ifadeleri anlamada hem de bazen tespit edilen kuralın hangi nahvi kaideye dayandığını tespit etmede zorluğa neden olmuştur. Buna rağmen görebildiğimiz kadarıyla *el-Uşûl*'de dil kaideleriyle irtibatlı çok sayıda furû'î meseleye yer verildiği görülmektedir. Ancak bu, usûl eserlerinde geçen furû'î hükümlere bir sınırlama olarak algılanmamalıdır. Nitekim gramerden kaynaklanan farklı hükümlerin varlığı bunu ispat için yeterlidir.¹⁶

2.1. Atıf Harflerinden Kaynaklı Hükümler

Bu başlık altında Pezdevî'nin *el-Uşûl*'de atıf harflerine yüklediği anlamlar ve bu anlamların fikhî hükümlere etkisi incelenecektir. İnceleme, özellikle ‘و، ف، ث، م، ب، ا’ edatları etrafında yürütülecektir.

Atıf harflerinin fikhî hükümlere tesiri bağlamından bakıldığında “و” harfinin mutlak atıf mı yoksa tertip ifade edip etmediği meselesi, abdest ayetinin¹⁷ yorumunda mezhepler arasında ihtilafa yol açmıştır. Atıf edatı olan vav “و”, Hanefîlere göre “mutlak atıf” içindir. Mukârenet (beraberlik) ve tertip onun asli manası değildir. Şâfiî bilginlere

¹³ Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-'Usr Fahu'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *el-Uşûl*, nşr. Said Bekdaş (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 2014), 245; Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûli'l-Pezdevî* (İstanbul: Şirketu Sehâfâtü'l-'Üsmâniyye, 1890), 2/108.

¹⁴ Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/108.

¹⁵ Fukaha ve mütekellimin metotlarının “harflere” yaklaşımları için bk. Muhammed Latif Altun, “Nas Bağlamında Farklı Görüşlerin Oluşmasında Harflerin Rolü”. *İslami İlimler Dergisi* 16/1 (01 Mart 2021), 77-105; Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 187-189.

¹⁶ Bk. Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 187-189.

¹⁷ Bk. Mâide 5/6.

göre ise onun ifade ettiği hakiki anlam tertiptir. Bu görüş nedeniyle abdest ayetinden hareketle Hanefîler abdest azalarını yıkarken tertibi şart koşmazlarken Şâfiîler bunu şart koşarlar. Esasen Şâfiîlerin müstenidi sadece bu ayette yer alan “و” harfinin ifade ettiği anlam olmayıp buna dair Hz. Peygamber’in (sav) uygulamalarını aktaran rivayetler de onların dayanaklarından biridir. Buna göre abdest alan birisi örneğin kollarını yüzünden önce yıkarsa Hanefîlere göre abdesti geçerli olur. Ancak Şâfiîler bunu kabul etmezler. Ancak Pezdevî, bu tartışmayı yalnızca mezhepler arası bir ihtilaf olarak aktarmakla yetinmemiş; “و” harfinin delaletini lafzın aslî vaz’ı ve kullanım örnekleri çerçevesinde temellendirerek, onun tertip ifade etmediğini usulî bir ilke hâline getirmiştir. Bu yönüyle Pezdevî’nin yaklaşımı, atıf harflerini yalnızca dilsel bir unsur olarak değil, hüküm istinbatında belirleyici bir prensip olarak ele alması bakımından dikkat çekicidir.¹⁸

Atıf harfi “ف”nın ta’kîb ifade ettiği ve hükümlerin illetine işaret edebildiği hususu usul literatüründe bilinen bir ilkedir. Pezdevî de bu harfin delaletini lafzın vaz’ı ve kullanım bağlamı çerçevesinde ele alarak, onun esasen tertipten ziyade ta’kîb ve ta’lîl manası verdiğini belirtir. Bu çerçevede Pezdevî, “اعطني خمسة دنانير فانت حر” örneğini değerlendirirken, “ف” harfinin ikinci cümleyi bir şart olarak değil, önceki hükmün sonucu veya ona bağlı bir açıklama olarak irtibatlandığını belirtir. Bu tarz ifadeler, şart ifade etmediğinden “ödersen hürsün” gibi bir anlam taşımaz. Bilakis cümlelerin anlamı “Sen hürsün. Dolayısıyla bana şu kadar öde” olur. Bu sözün de koşul bildirmeyeceği ve dolayısıyla tazmin yükümlülüğü doğurmayacağı açıktır. Buna göre hürriyet, ödeme şartına bağlanmış olmayıp lafzın delaleti gereği öncelenmiş bir hüküm olarak anlaşılır; ödeme talebi ise bu hükme müteallik bir sonuç niteliği taşır. Böylece Pezdevî, “ف” harfinin delaletini yalnızca dilsel bir bağlaç olarak değil, hüküm istinbatında belirleyici bir usul ilkesi olarak temellendirerek, bu tür ifadelerin şart değil ta’lîl ve ta’kîb ilişkisi kurduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹

“ثم” atıf edatı, fıkıh usulünde genellikle tertip ve mühlet (terâh) ifade eden bir atıf edatı olarak kabul edilmekle birlikte, Pezdevî bu edatın delaletini lafzın vaz’ı ve kullanım bağlamı çerçevesinde sistematik biçimde ele alarak onun hüküm istinbatındaki belirleyici rolüne dikkatleri çekmiştir. Ona göre “ثم”, asıl itibarıyla tertip ve terâh ifade etmekte olup bu gecikmenin hakikati Hanefî uleması arasında ihtilafa sebep olmuştur; Ebû Hanife terâhı kelimada ve hükümde bir kesinti (kat’u’l-kelam) olarak değerlendirirken, Sâhibeyn, bunu daha çok hükmün tahakkuku ile sınırlı görmüştür. Pezdevî, ise “ثم”nin yalnızca dilsel bir bağlaç olmadığını, bilakis hükümlerin sıralanışı, bağlayıcılığı ve gerçekleşme zamanı

¹⁸ Diğer örnekler için bk. Pezdevî, *el-Uşûl*, 246-255. Şâfiîlerin bu harf için tertibi ileri sürdükleri her ne kadar meşhur olsa da bu müsellemler değildir. Çünkü başta İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085) ve Bedreddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) olmak üzere birçok Şâfiî bilgin, İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiînin (öl. 204/820) kanaatinin de vavın hakiki manasının “mutlaku’l-cem” olduğu yönündedir. Detay ve Zerkeşî’nin değerlendirmesi için bk. Cüveynî, İmâmu’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbü’rî, *el-Burhân fî uşûli’l-fıkıh*, nşr. Salâh b. Muhammed b. ‘Uveydete (Beyrut: Dârû’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 1/50; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Turkî el-Misrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Bahrü’l-muhîttü fî uşûli’l-fıkıh* (Halep: Dârû’l-Kütübi’l-Ârabi, 1994), 3/144.

¹⁹ Pezdevî, *el-Uşûl*, 256-258; Serahsî, Ebû Bekr Şemsu’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Mısır: Matba’âtü’s-Saâde, ts.), 1/28, 25/13; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i*, nşr. Ali el-Mu’avvad ve Adil Abdulmevcud (Beyrut: Dârû’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1328 H), 4/62. Diğer örnekler için bk. Yetim, *Nahiv Kurallarının Fıkıhî İhtilaflardaki Rolü*, 252-264.

üzerinde doğrudan etkili olan usulî bir unsur olduğunu ortaya koyan bir zemine oturtmuştur. Nitekim onun analizinde talâk, vekâlet, vakıf ve yemin gibi furû' meselelerde ortaya çıkan ihtilaflar, büyük ölçüde bu harfin delaletine yüklenen anlam farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Pezdevî ise “تَمَّ”nin yalnızca dilsel bir bağlaç olmadığını, bilakis hükümlerin sıralanışı, bağlayıcılığı ve gerçekleşme zamanı üzerinde doğrudan etkili olan usulî bir unsur olduğunu ortaya koyan bir zemine oturtmuştur. Nitekim onun analizinde talâk, vekâlet, vakıf ve yemin gibi furû' meselelerde ortaya çıkan ihtilaflar, büyük ölçüde bu harfin delaletine yüklenen anlam farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Pezdevî, gayri medhûlün bih (henüz zıfâf gerçekleşmemiş) bir kadına yönelik peş peşe söylenen boşama sözcükleri arasındaki “تَمَّ” edatının işlevini inceler. “Seni boşadım, sonra seni boşadım” “أنت طالق ثم أنت طالق” ifadesinde, Hanefî usul kurallarına göre bu edat, “terâhî” (zaman aralığı) ifade ettiği için, ilk boşama sözcüğüyle nikâh bağı o anda hemen kopar ve kadın kesin olarak boşanmış olur. İkinci boşama sözü, arada zaman fasılası (terâhî) bırakan “تَمَّ” nedeniyle artık ortada nikâh bağı kalmamış bir kadına yönelik olduğundan lağvedilir ve ikinci bir talâk vaki olmaz. Buna karşılık “و” edatı kullanılsaydı, mutlak cem ifade ettiğinden durum değişecekti.²⁰ Pezdevî'nin bu analizi, dilsel bir edatın furû' fıkıhtaki hukuki sonucu nasıl doğrudan belirlediğini gösteren somut bir örnektir. Ayrıca Pezdevî, “تَمَّ”nin her zaman mutlak bir zaman aralığına delalet etmediğini, bağlam ve karinelerin bu anlamı daraltabileceğini ima ederek, lafzın zahiri ile uygulanması arasındaki alakayı da dengeli bir şekilde kurmaktadır. Bu yönüyle onun yaklaşımı, “تَمَّ” etrafındaki dilsel tartışmaları teorik bir zemine oturtmakla kalmayıp, dil ile hüküm arasındaki irtibatı somut örnekler üzerinden temellendiren bütüncül bir usûl perspektifi sunmaktadır.

Arapçada “بَلَّ” atıf harfi, idrâb ifade eder; idrâb ise sözlükte “vazgeçmek, yüz çevirmek” anlamına gelirken²¹ terim olarak önceki hükmün terk edilip sonrakinin tercih edilmesi manasına gelir. Nitekim Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) de belirttiği üzere idrâb, “sözde yer alan bir hükmü bırakıp onun yerine başka bir hükmü benimsemek”tir.²² Bu çerçevede bir kimsenin “لَهُ عَلَى عَشْرَةِ دَرَاهِمٍ بَلَّ عَشْرَةَ دنانير” “Falancanın bende on dirhem alacağı vardır; bilakis on dinar” şeklindeki beyanında, hangi miktarı ikrar etmiş sayılacağı meselesi mezhepler arasında ihtilafa konu olmuştur. Ebû Hanife (öl. 150/767), Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'ye (öl. 189/805) göre bu kişinin ikrar ettiği on dinardır. Çünkü hüküm, on dirhemden idrâb edilerek on dinara bina edilmiştir. Ancak İmam Züfer b. Hüzeyl (öl. 158/775) ve Hanbelîlere göre ise bu kimsenin vereceği meblağ on dirhem artı on dinardır. Onlara göre her ne kadar burada bir idrâb söz

²⁰ Pezdevî, *el-Uşûl*, 259.

²¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdirun, 1414 H), 11/70; Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbuddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu'l-munîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Âsriyye, 2010), 136.

²² Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasan, Ebü'l-Huseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/434-435. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Esîruddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Bed' fi 'ilmi'l-'Arabîyye*, nşr. Fethi Ahmed Aliyyuddîn (Mekke: Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ, 1420 H), 1/363-364; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Turkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, nşr. Seyyid Abdulazîz ve Abdullah Râb'î (Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1998), 1/515-516.

konusuysa da kişi, önce on dirhem, akabinde de on dinarı dile getirdiğinden her iki miktarı da ödemek zorundadır.²³ Pezdevî, cumhurun yaklaşımının arka planını şöyle delillendirmiştir: Bu harfin hakikati eksiki giderme, yanlışı telafi manasına gelen “tedarik”tir. Dolayısıyla bu tedarik ile cümlede rutin olarak gerçekleşen durumların nefyedilip sonra gelen cümlelerin kâmil manada dile getirilme amacı güdülmüş olabilir. Böyle bir kullanım ise ihbârî cümlelerde mümkündür. Örneğin, “سِنِي سِتُونَ بَلْ سَبْعُونَ” “Yaşım altmış, hayır yetmiştir.” diyen bir adam önceki altmışın üzerine on ekleyerek cümleyi tam bir surette telaffuz etmiştir. Lakin inşâî cümlelerde²⁴ yanılmanın (galatın) telafisi çoğu zaman yapılamamaktadır. Bu sebeple kocanın eşini, “أَنْتِ طَالِقٌ وَاحِدَةً لَا بَلْ تَتَيْنِ” “Seni bir talâkla; bilakis iki talâkla boşadım” sözleriyle boşadığında onun bu ifadesi neticesinde eşini üç talak ile boşadığına kanaat getirilmiştir. Dolayısıyla bu cümlelerin önü ile arkası ayrı ayrı inşâ kabul edilir ve böylece üç talak hakkı gitmiş olur.²⁵ Öyle görülüyor ki İmam Züfer ve Hanbelîler, yukarıdaki cümlelerin hükmünü beyan ederken ihtiyatı gözetmişlerdir.

Burada şunu da dile getirmekte yarar vardır: Atıf işleminin birbirine benzeyen iki şey arasında gerçekleşmeye elverişli olduğu hususu, dil kaideleriyle yakından ilişkili olup Pezdevî, bu hususu Arap dili ilkeleri çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutar. Buna göre atıf, iki unsur arasında tearuz (çekişme) söz konusu olduğunda dil bakımından daha güçlü ve uygun olana yönelir; eşitlik durumunda ise en yakın olana yapılır. Nitekim Sîbeveyhi ve onu takip eden nahiv âlimlerinin de belirttiği üzere, atfın zayıf bir şekilde icrası doğru değildir. Bu çerçevede bir kimsenin eşine “أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ ذَهَبْتَ إِلَى السُّوقِ لَا بَلْ هَذِهِ” “Çarşıya gidersen sen boşsun; bilakis bu” demesi durumunda, Pezdevî’ye göre atıf şart cümlesine “إِنْ ذَهَبْتَ إِلَى السُّوقِ” değil, onun cevabı olan “أَنْتِ طَالِقٌ” kısmına râci kabul edilir. Zira şart cümlesine atıf yapılması, merfû’ münfasıl bir zamir ile te’kîd edilmemiş merfû müttasıl zamire atıf yapmak gibidir. Bu durum dil bilginleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Kısaca şart cümlesine atıf yapılması, tekidi olmayan merfu müttasıl zamire atıf yapılması gibi hoş değildir. Çünkü merfu müttasıl zamire atıf yapılabilmesi için ona münfasıl zamirle bir tekid getirilir. Ondan sonra atıf yapılır. “ضَرَبْتُ أَنَا وَزَيْدٌ” gibi. “ضَرَبْتُ وَزَيْدٌ” demek çirkin kabul edilmiştir. Böylece Pezdevî’nin dilsel tercihleri fikhî hüküm istinbatında belirleyici bir ölçüt olarak kullandığını açıkça göstermektedir.²⁶

“وُ” harfi hem nahiv hem de fıkıh ilminde manası, işlevi ve cümleye kattığı anlam bakımından üzerinde özenle durulan kelimelerden olup atıf edatları arasında yaygın bir

²³ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 8/300; Semerkandî, *Uyûnu’l-mesâ’il*, 463-464; Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî, *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât ‘alâ mâ fi’l-Mudevvene min gayrihâ mine’l-ummehât* (Beyrut: Dârû’l-Garbi’l-İslâmî, 1999), 9/175-178; Şâşî, Ebû Bekr Fahrû’l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Huseyn eş-Şâşî el-Fârikî, *Hilyetü’l-‘ulemâ’ fî ma’rifeti mezâhibi’l-fukahâ’*, thk. Yasin Ahmed İbrahim Darâdaka (Amman: Mektebetü’r-Risâletü’l-Hâdisa, 1988), 8/346; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissunne el-Huseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *et-Tehzîb*, thk. Ali Muhammed el-Mu’avvad ve Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dârû’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 4/250.

²⁴ İhbâr ve inşâ arasındaki farklar için bk. Ömer Faruk Yetim, “Kâf Sûresi’nin Belagât Yönünden Tahlili (İnşâ ve İhbâr Örnekleri)”, *İnsan ve Toplum Bilim Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, 11/1 (2022), 154-177.

²⁵ Diğer örnekler ve detay için bk. Pezdevî, *el-Uşûl*, 261-263.

²⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni’l-lebîb*, nşr. Mâzin el-Mubârek (Dîmeşk: Dârû’l-Fikr, 1985), 557, 754.

kullanım alanı bulunmaktadır. Pezdevî'nin de ifade ettiği üzere bu harf, "iki veya daha fazla olan şeylerden biri" manasına gelir. Hanefî fakih Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1039) ve ona tabi olan bazı âlimlerin dile getirdikleri "şek yani şüpheyi düşürme" manası, bu harfin hakiki anlamı değildir. Buna göre bir kimsenin dile getirdiği "جَاءَنِي بَكْرٌ أَوْ خَالِدٌ" "Bekir veya Halit bana geldi" ifadesi, adı geçen iki kişiden birinin gelme eylemini gerçekleştirdiğini bildirir. Yoksa karşıdakini Bekir veya Halit'ten birinin gelip gelmediği hususunda şüphe içinde bırakmak değildir.²⁷ Esasen -Pezdevî ve Serahsî'nin de dediği gibi- muhatabı şüpheyi düşürmek maksut bir mana değildir ki ona özel bir edat vaz' edilsin. Dolayısıyla "أَوْ" harfinin yer aldığı cümlede şek ve şüphenin oluşması dile getirilen cümlelerin yapısıyla alakalı olup haricen bir delil sebebiyle meydana gelmektedir.²⁸ Buradan hareketle klasik eserlerde geçen "أَوْ" harfinin, tahyîr, teşkîk, ibâha, taksim, vd. manalarının bulunduğu dile getirilse de bu anlamlar, "أَوْ" harfinin hakiki anlamları olmayıp harici karineler aracılığıyla elde edilen kullanımlardır. Bu hususu, Abdülazîz el-Buhârî şöyle beyan etmiştir: Ulemanın bu harf ile ilgili birbirine zıt gibi gözükten yukarıdaki yaklaşımların arka planında "أَوْ" harfinin mezkûr manalara muhtemel olması düşüncesi yatmaktadır. "أَوْ" edatının tahyîr, şek veya ibâha vd. anlamlarda kullanılması gerektiğini söyleyen bilginlerin maksatları, "أَوْ" harfinin sözlük anlamını vermekten ziyade onun nerelerde ve ne anlamda kullanıldığını göstermektir. Yoksa onun sadece bu anlamda olduğunu dile getirmek değildir. Öte taraftan bütün bu anlamların temelinde "iki veya daha fazla olan şeylerden biridir" yaklaşımı yatmaktadır. Neticede tüm anlamlar dönüp dolaşıp bu anlama çıkmaktadır.²⁹ Mesela yemin kefareti düzenleyen ayette Cenab-ı Allah (cc), şöyle buyurur:

{...فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ...}

"...Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir..."³⁰ Bu ayet, yemin kefaretinin bu sayılan ödeme türlerinden sadece biri olduğunu ve "أَوْ" harfi vasıtasıyla ödeme muhayyerliğini bildirir. Dolayısıyla kişi ayette yer alan kefaretlerden birini vermekle bu sorumluluktan kurtulur. Hatta bazı bilginlere göre bu kefaretlerin tamamını ödeyen biri -sevabı bir tarafa- hukuki açıdan yine de tek kefareti ödemiş kabul edilir.³¹

2.2. Harf-i Cerlerden Kaynaklı Hükümler

Harf-i cerlerin İslâm hukuk normlarına etkisi azımsanamayacak kadar büyüktür. Bu tesirden olacak ki Pezdevî de kendi usûl anlayışında dilsel unsurların hüküm istinbatındaki belirleyici rolünü açıkça dile getirir. Ona göre lafızların delaletini tayin eden en ince dil yapıları, özellikle harf-i cerler, nasların alanını daraltma veya genişletme işlevi

²⁷ Bk. Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 165-166; Pezdevî, *el-Uşûl*, 264; Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Uşûl*, nşr. Ebû'l-Vefa el-Afgânî (Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/213-214.

²⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, a.y.; Pezdevî, *el-Uşûl*, 264; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/213-214.

²⁹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/143. Kefaretin tek türden vacip olduğunu ve tüm kefareti aynı anda ödeyenin ödeme yapmış sayılmayacağı görüşü için bk. Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 1/69-70.

³⁰ el-Mâide 5/89.

³¹ "أَوْ" harfinin diğer kullanımları için bk. Pezdevî, *el-Uşûl*, 264-271; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/143-160.

görerek hükmün yönünü doğrudan etkileyebilir. Bu çerçevede bir harf-i cerrin ifade ettiği illet, gaye, teb'iz veya ta'lil anlamları, hükmün illetini, sınırlarını ve uygulanma alanını belirlemede kritik bir görev görür. Dolayısıyla Pezdevî'nin metodolojisinde harf-i cerler yalnızca gramer unsurları değil, aynı zamanda normatif sonuçlar doğuran ve fikhî çıkarımı şekillendiren temel dil göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Mezkûr tesirin var olduğunu gösteren bazı örnekler şöyledir:

Bâ “ب” edatının hakiki anlamı sözlükte bitişirme/iliştirme/yapıştırma manalarına gelen “ilsâk”tır.³² Sîbeveyhi, kendisine bundan başka mana vermemiştir. Çünkü “ilsâk” anlamı hiçbir şekilde bu harften ayrılamamaktadır.³³ Bu harfi fikhî ahkâma etkisi açısından ele aldığımızda her bir fikhî mezhebin yaklaşımı tikel örnekler üzerinden farklı olmuştur. Mesela mezheplerin bâ'nın anlamı üzerinde ihtilaf ettikleri yerlerden biri şu ayettir:

(...وَأَمْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ...)

“Başlarınızı mesh edin...”³⁴ Hanefîlere göre ayette geçen bâ harfi “ilsâk”, Şâfiîlere göre “teb'iz”, Mâlikîlere göre ise zaidir. Bu ihtilafın detayına gelince: Hanefîlere göre ayette geçen “ب” harfi “ilsâk” ifade eder. Bu kullanım, mesh fiilinin başın tamamına değil bir kısmına yönelmesinin de mümkün olduğuna işaret eder. Bu çerçevede Hanefî usûlcüler, “ب” harfinin mefulün başında yer almasını, fiilin bir alet vasıtasıyla icra edilmesi ve bu temasın başın bir kısmında gerçekleşmesinin yeterli olması şeklinde yorumlamışlardır. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır: Meshedilmesi gereken miktarın başın dörtte biri olarak belirlenmesi, doğrudan bu dilsel çıkarımın bir sonucu olmayıp Hz. Peygamber'in (sav) uygulamasını esas alan rivayetlere de dayandırılmaktadır. Nitekim Kâsânî, bu iki hususu birbirinden ayırarak, “ب” harfinin delaletinin meshin bir kısmına cevaz verdiğini, fakat bu kısmın miktarının sünnetle tayin edildiğini açıkça göstermektedir.³⁵ Şâfiî âlimleri, teb'iz (bir kısım) yaklaşımından hareketle abdestte parmakların ucunun mesh denilebilecek kadar az bir kısma değmesiyle bile bu emrin yerine getirilmiş olacağı kanaatini taşırlarken birçok Şâfiî eser, Şâfiî fakih İbnü'l-Kâs'ın (öl. 335/946), “bu azlığın baştaki üç kila tekabül ettiğini ve üç kıldan azına temasın caiz olmadığını” belirttiğini kaydeder. Şâfiî eserlerin İbnü'l-Kâs'ın bu görüşünü paylaşımları onların da aynı kanaati taşıdıklarını göstermesi açısından dikkate

³² Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Furhûdî), *Kitâbü'l-Âyn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Semrâvî (Halep: Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 5/64; Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, eş-Şihâh (Tâcül-lüğa), nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru 'İlmi'l-Melâyîn, 1987), 4/549.

³³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*, nşr. Hasan el-Hindâvî (Dimeşk: Dârû'l-Kalem, 1997-2024 ve Riyâd: Dârû Kunûzi İşbilyâ, 1997-2024), 11/190; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 137; Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî el-Girnâtî, *el-Makâsîdü's-şâfiye fî şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye* (Mekke: Ma'hadu'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmîyye bi Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ, 2007), 3/544.

³⁴ el-Mâide 5/6.

³⁵ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 1/4; Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Eymen Salih Şaban (Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/107, 174; İbnü'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr* (Mısır: Mektebetu'l-Bâbî el-Halebî, 1970), 1/18.

değerdir.³⁶ Diğer mezhepler ise, Hz. Peygamber'in (sav) başının tamamını mesh ettiğini dolayısıyla başın tamamının mesh edilmesinin farz olduğu kanaatine varmışlardır.³⁷ Esasen onlar bu rivayetle birlikte ihtiyatlı davranmanın her zaman en iyi yol olduğunu ve dolayısıyla bu ihtiyatın başın tamamını mesh etmekle elde edilebileceğini düşünmüşlerdir. Bizce de ihtiyatlı davranmak en doğru yöntemdir. Ancak şunu da söylemekte yarar vardır: Böyle bir ihtiyatı takip etmek suyun bol olduğu durumlar için geçerlidir. Su kıtlığı yaşanan durumlarda az olanla iktifa etmek ve diğer mezhep yaklaşımlarına göre hareket etmek de pekâlâ mümkündür. Pezdevî'nin yaklaşımı bağlamında ilgili harfin anlam örgüsü daha bir netlik arz eder. Nitekim onun metodolojisi, harf-i cerlerin yalnızca gramatik bir unsur değil, doğrudan normatif sonuçlar doğuran birer delil unsuru olduğunu ortaya koyar; ancak buna rağmen ihtiyat prensibinin göz ardı edilmemesi, özellikle imkânların elverişli olduğu durumlarda başın tamamını mesh etmenin tercih edilmesi, usulî esneklik ile amelî güvenlik arasında dengeli bir yaklaşımın mümkün olduğunu da gösterir.

Mezheplerin harfi cerden kaynaklı olarak farklı hükümler verdiği örneklerden biri de ilâ "إلى" harfidir. Arapçada bu harf, "intihâ" anlamını verir. İntihâ, zaman ve mekân olarak gayenin (eylemin amacının) bitiş noktası demektir.³⁸ Bu kullanım, Türkçedeki "ismin -e hali"dir. Buna göre hukuki işlemlerde hüküm tesis ederken ya da sözlü akitlerde işlem yaparken, o hüküm için tayin edilen zaman sınırı ya yüklemine geçerlilik süresini belirlemek ya da o yüklemine süre doluncaya kadar gerçekleşmemiş olmasını ortaya koymak amacıyla icra edilir ve böylece tayin edilmişse ücret hak edilir. Bundaki gaye ise ödeme için ya tecil (erteleme) ya da tavkîl (vakit tayin etme) işlemlerini gerçekleştirmektir. Tecil, borcun vadesini erteleme anlamına gelirken tavkîl ise hükmün geçerli olacağı süreye denir.³⁹ Meselâ bir kimsenin "والله لا أدوق التمر إلى شهر" "Vallahi! Bir ay hurmanın tadına bakmayacağım." şeklinde yaptığı yemin, adı geçen yeminin bir ay süreyle sınırlı olduğunu beyan eder. Bu ve bunun gibi örneklerde bir zaman sınırlandırması vardır ve bu akit -böyle bir sınırlandırmaya kabil olduğundan- geçerlidir. Lakin bazı akitler, hakikatleri gereği herhangi bir şartla veya zamanla sınırlandırmaya kabil değildirler. Pezdevî'nin de ifade ettiğine göre böyle akitler, sınırlandırmaya tabi tutulmaksızın hemen gerçekleşirler ve taraflara sorumluluk yüklerler. Örneğin bir kimse bir kadına "تزوجتك إلى شهر القادِم" "Seninle gelecek aya kadar evlendim" dese cümlede yer alan "gelecek ay" kaydı dinen yasaklanan mut'a nikâhına sebebiyet vereceğinden bu işlem hukuki açıdan geçersiz olur.⁴⁰ Tecil ise daha önce de dile getirdiğimiz üzere hükmün karşılığının veya kullanılan eşyanın ücretinin ya da peşin ödenmesi gereken bir borcun

³⁶ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dârû'l-Fikr, 2009), 1/41; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *el-Mecmû'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 2/249-251.

³⁷ Pezdevî, *el-Uşûl*, 276-278; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Riyâd: Dâru 'Âlemu'l-Kutub, 1997), 1/175-176. Detay ve bâ harfinin diğer kullanımları için bk. Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 189-200.

³⁸ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dârû'l-Kutubi's-Sakâfiyye, ts.), 73.

³⁹ Pezdevî, *el-Uşûl*, 217; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/36.

⁴⁰ Pezdevî, *el-Uşûl*, 217; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/36.

ileri bir tarihe ertelenmesidir. Mesela "وَكَلْتُكَ بِمَنَةِ دِرْهَمٍ إِلَى شَهْرٍ" "Seni yüz dirhem karşılığında bir aylığına vekil tayin ettim" ya da "أَخَرْتُ دَيْنِي إِلَى شَهْرٍ" "Borcumu bir ay erteledim" gibi sözleşmeler bu kabildendir.⁴¹ Başka bir örnek vermek gerekirse koca eşine "أَنْتِ طَالِقٌ إِلَى شَهْرَيْنِ" "Sen iki aya kadar boşsun" dese, bu söz yukarıda geçen her iki anlama da elverişlidir. Buna göre şayet koca tavkî (zaman sınırı) anlamını kastetmişse -talakın yapısında süre tayini söz konusu olmadığından- böyle bir zaman sınırlaması geçersiz olur ve talak hemen gerçekleşir. Şayet tecil anlamını kastettiğini beyan ederse boşama söylediği süreden sonra tahakkuk eder.⁴²

Arapçada sık kullanılan ve fikhî ahkâma tesiri bulunan harflerden biri "ل" harfidir. Bu harfin hakiki anlamının ne olduğu hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. İbn Cinnî (öl. 392/1001), "ل" harfinin manasının "istihkâk" ve "milk" olduğunu belirtirken; Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), "ihtisas" ve "milk"; Zemahşerî (öl. 538/1144) ise sadece "ihtisas" olduğunu dile getirmişlerdir. Bazı nahiv bilginleri, "ل" harfinin anlamalarının kırka kadar ulaştığını dile getirmişse de Murâdî (öl. 749/1348) bu kırk anlamın toplamının otuz olduğunu ve hepsinin de sekiz başlıkta toplanabileceğini söylemiştir. Bunun yanı sıra o, bu sayılanların tamamının Zemahşerî'nin de dediği "ihtisas" manasında toplandığını söylemiş⁴³ ve bazı bilginlerin dile getirdikleri "milk" ve "istihkâk" manalarının, "ihtisas" kavramının bir alt başlığında yer aldığını iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre "ل" harfinin hakiki manası birçok bilgin tarafından kabul edilen -bir şeyi bir şeye tahsis etme anlamındaki- "ihtisas"tır. Bu dilsel tartışmalar, usûl-i fıkıh açısından da önem arz etmekte olup, Pezdevî'nin yaklaşımında görüldüğü üzere, "ل" harfi bağlamında nassların delâletini ve dolayısıyla hüküm istinbatını doğrudan etkileyen unsurlardandır. Pezdevî'ye göre lafızların anlam ihtimalleri, hükmün kapsamını belirlemede dikkate alınması gereken temel karinelerden olup, "ل" harfinin istihkâk, ihtisas veya milk gibi anlamlara gelmesi, ilgili nassın kime, ne ölçüde ve hangi bağlamda hüküm yüklediğini tayin etmede belirleyici bir rol oynamaktadır.⁴⁴ Kapsamlı bir terim olan "ihtisas" kavramı, sosyal ve ticari ilişkilerde söylenen temlik, tevhib (hibe etme), te'cir (kiralama), takrib (yakınlık) vb. tüm ifade türlerini kuşatır. Fikhî açıdan tahsis manasına gelen "ل" harfini barındıran bir ayet şöyledir:

(...وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...)

"...Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."⁴⁵ Bu ayet, bir kimsenin bebeğini emziren kadının geçimini tanzim ederken nafaka sorumluluğunun da babaya yüklendiğini beyan etmektedir. İslâm hukukçuları, kıyas delilini kullanarak ayette yer alan "وَالْمَوْلُودُ لَهُ" ifadesindeki "ل" harf-i cerrinin tahsis/ihtisas ifade ediyor olmasından hareketle; doğan çocuğun nesebinin babaya ait olduğu ve babanın çocuğu üzerindeki velayet haklarının kapsamı hakkında bazı usûlî çıkarımlarda

⁴¹ Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasîf fi'l-fıkıh*, nşr. Ahmed Mahmud İbrahim ve Muhammed Tamir (Kahire: Dârü's-Selâm, 1997), 3/279.

⁴² Detay için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/503, 512; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttaîn*, nşr. Züheyr Çavuş (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmîyye, 1991), 1/398.

⁴³ Teferruat için bk. İbn Cinnî, *el-Lüma'*, 74.

⁴⁴ Pezdevî, *el-Uşûl*, 218.

⁴⁵ el-Bakara 2/233.

bulunmuşlardır. Bu bağlamda, babanın küçük çocuk üzerindeki geniş velayet yetkisi ile nesep ilişkisinden ötürü, çocuğa karşı işlediği belirli suçlarda (nefis ihlali gibi) kisasın düşeceği ve buluş çağı öncesinde çocuğun malları üzerinde -onun menfaatine olmak kaydıyla- tasarruf yetkisine sahip olduğu kanaatine varmışlardır. Bu hususta görüş birliği vardır.⁴⁶ Ancak altını çizmek gerekir ki İslâm hukukçuları, bu düşünceye sadece ayetteki “ل” harfinden hareketle varmamışlar; ayrıca bu konuda mezkûr ayeti açıklayıcı mahiyette Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen: “أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ” “Sen ve malın babana aitsin” hadisini⁴⁷ de delil olarak getirmişlerdir.⁴⁸ Bununla birlikte, fıkıh literatüründe babanın çocuk üzerindeki bu mülkiyet ve tasarruf yetkisinin mutlak olmadığı, belirli şartlara bağlandığı bilinmektedir. Nitekim ergenlik çağına ulaşmış ve babasından bağımsız olarak iktisadi hayata katılarak kendi kazancını elde eden çocuğun özel mülkiyet hakkı tamdır; baba bu mülkiyet üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunamaz. Bahse konu hadis ve ayetteki dilsel delalet, babanın mutlak bir mülkiyet hakkına değil, özellikle çocuğun küçüklük dönemindeki velayet ilişkisine ve babanın muhtaç olması durumunda çocuğun malından (nafaka kapsamında) yararlanma önceliğine işaret etmektedir.⁴⁹

Yine Arap dilinde yaygın olarak kullanılan cer harflerinden biri de “مِنْ”dir. Bu edat, birkaç anlama gelir. Bu anlamlardan en yaygın olanları ibtidâ'u'l-gâye (eylemin/amacın başlangıç noktası), “teb'îz (bütünden bir kısım) ve beyan manalarıdır. Ancak “مِنْ” için bu anlamlardan hangisinin hakiki mana olduğu hususu tartışmalıdır.⁵⁰ Bazı âlimler teb'îz manasını hakikat olarak görürken kimisi ise ibtidâ'u'l-gâye manasını hakiki anlam olarak kabul etmişlerdir. Hatta bazıları tebyin manasını hakikat olarak alırken başka bir kısım âlimler ise hem teb'îzi hem de ibtidâ'u'l-gâyeyi beraber olarak hakiki mana olarak düşünmüşlerdir. Başını Pezdevî'nin çektiği birçok fakih, bu son görüşü benimsemişlerdir.⁵¹ Abdülazîz el-Buhârî, bu yaklaşımın arka planının kesret-i istimal (o harfin o anlamda yaygın olarak kullanılması) olduğunu dile getirmiştir.⁵² Zerkeşî, görüşler arasında tercihte bulunurken “teb'îz” anlamının hakiki mana olduğunu vurgularken⁵³ buna mukabil Şehâbeddin el-Karâfî (öl. 684/1285) “temyiz” anlamının tercihe şayan olduğunu belirtmiştir. Nitekim örneğin “سِرْتُ مِنَ الدَّارِ إِلَى السُّوقِ” evden çarşıya

⁴⁶ Debûsî, *Ta'vîmü'l-edille*, 130; Pezdevî, *el-Uşûl*, 104-105; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/70-71; Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi haka'iki't-Tenkih*, tsh. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dârû'l-Erkâm, 1998), 1/287-288.

⁴⁷ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2017), “Ticârat”, 64 (No. 2291).

⁴⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 4/30, 7/35.

⁴⁹ Kâsânî, 7/170-172; İbn Âbidîn, 5/212-215; Şerif Gedik, “İslâm Hukuku Açısından Babanın Çocuğun Malında Tasarrufta Bulunma Yetkisi ve Malî İbadetleri Üzerindeki Rolü”. *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (01 Haziran 2023), 613-654.

⁵⁰ Tartışmanın detayı için bk. Pezdevî, *el-Uşûl*, 280; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/176; Şâtıbî, *el-Makâsîd*, 3/585-593; Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 3/189-194.

⁵¹ Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâṭi'u'l-edille fi'l-usûl* (Haşiyesiyle birlikte), nşr. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî (Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/41-42.

⁵² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/176.

⁵³ Detay için bk. Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 3/189-194.

yürüdüm diyen kişi yolculuğun başlangıcını diğerlerinden ayırmıştır.⁵⁴ Bizce reelde ve uygulamada fakihlerin yaklaşımı tercihe şayan gibi gözükse de “ibtidâ’u’l-gâye” anlamını asıl kabul edenlerin durdukları nokta daha isabetlidir. Nitekim derin düşününce diğer anlamlar da öyle ya da böyle bir şekilde buraya varmaktadır.

“من” harfinden kaynaklanan fûrû-i fıkıha örnek olarak şu ayet verilebilir:

﴿...فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ...﴾

“Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin).”⁵⁵ Teyemmümün hükmünü tanzim eden bu ayette Ebû Hanife, ibtidâ (başlangıç noktası) manasını tercih ederken Şâfiî, teb’îz anlamını tercih etmiştir. Bu tercih sebebiyle İmam Şâfiî, teyemmüm edilecek nesnenin toprak olması ve -az olsa bile- onun yüze temas etmesi şartını ararken bunlardan hiçbirini Ebû Hanife’ye göre şart olmayıp toprak cinsinden -örneğin kaya gibi- bir nesneyle de teyemmüm edilebileceğidir. Öyle anlaşıyor ki o, toprağın teyemmüm uzuvlarına geçişini aramamıştır.⁵⁶ Birçok âlimin telifatında yer verdiği bu bilgi müsellemler olsa da kanaatimizce her iki mezhep kurucusunun bu yaklaşımlarının dayanakları “من” harfinin geçtiği her yerde bu anlamda kullanıldığını göstermeyeceği gibi bu anlamların da o harf için hakiki anlam olduğunu da göstermez. Öte taraftan sırf bir örnek üzerinden de genel bir kaide ortaya koymak da doğru olmasa gerektir.⁵⁷

Sonuç

Bu çalışma, Ebû’l-‘Usr el-Pezdevî’nin *Kenzü’l-vuşûl ilâ ma’rifeti’l-uşûl* adlı eseri üzerinden Arap dili kaideleri ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi somut örnekler çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan tahliller neticesinde, Pezdevî’nin nahiv, sarf ve özellikle hurûf’u’l-me’ânîye dair kaideleri yalnızca lafzî çözümleme vasıtaları olarak değil, hüküm istinbatının sınırlarını tayin eden kurucu unsurlar olarak değerlendirildiği açıkça ortaya konulmuştur. Bu bağlamda atıf harfleri ve harf-i cerler üzerinden yürütülen tartışmalar, dilsel tercihlerdeki en küçük farklılıkların dahi fikhî hükümlerde kayda değer sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan temel bulgulardan biri, Pezdevî’nin dil kaidelerini ele alış biçiminin, onu sadece önceki birikimi nakleden bir usûl âlimi olmaktan çıkarıp, bu birikimi sistematik bir metodolojiye dönüştüren kurucu bir âlim konumuna taşımasıdır. Nitekim onun yaklaşımında lafızların delâlet alanı, karine, ihtimal ve bağlam unsurlarıyla birlikte değerlendirilmekte; böylece dilsel çok anlamlılık, keyfî yorumlara açık bir zemin olmaktan çıkarılarak belirli usulî ilkeler çerçevesinde disipline edilmektedir. Bu durum, Hanefî usûl geleneğinde dil-hüküm ilişkisinin ne derece derinlikli ve metodik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Öte yandan inceleme, nahiv âlimleri ile fakihler arasında atıf ve harf-i cerlerin anlam alanı gibi meselelerde ortaya çıkan yaklaşım farklılıklarının, büyük ölçüde

⁵⁴ Karâfî, Ebû’l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Nefâ’isü’l-usûl fî şerhi’l-Maḥşûl*, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Mu’avvad (Mekke: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1995), 3/996.

⁵⁵ el-Mâide 5/6.

⁵⁶ Zencânî, Ebu’l-Menâkıb Şihâbuddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî, *Tahrîcu’l-furû‘ ale’l-uşûl*, tsh. Nâci es-Süveyd (Beyrut: el-Mektebetü’l-Âsriyye, 2010), 21.

⁵⁷ Tafsilat için bk. Güman, *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*, 1-435; Yetim, *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 1-401.

disiplinlerin odak noktalarından kaynaklandığını da ortaya koymuştur. Nahiv ilmi daha ziyade lafzın yapısal ve i'rabî boyutuna yoğunlaşırken, fıkıh usulü bu yapıların hüküm üretme sürecindeki işlevine odaklanmaktadır. Bu çerçevede Pezdevî'nin yaklaşımı, iki disiplin arasında bir gerilimden ziyade tamamlayıcılık ilişkisi kurmakta; dilsel tahlilleri normatif sonuç üretiminin ayrılmaz bir parçası hâline getirmektedir.

Ayrıca çalışmada, harf-i cerler ve atıf edatları gibi çoğu zaman tali görülen dil unsurlarının, aslında hükmün kapsamını genişletme veya daraltma, yükümlülüğün derecesini belirleme ve hatta bazı durumlarda hükmün varlığını veya yokluğunu tayin etme gibi kritik işlevler üstlendiği görülmüştür. Bu durum, Arap dilinin İslâm hukukundaki yerinin yalnızca bir ifade vasıtası olmanın ötesine geçtiğini ve doğrudan epistemolojik bir zemin teşkil ettiğini salık vermektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, Arap dili kaidelerinin İslâm hukukunda tali değil kurucu bir işlev üstlendiğini; özellikle Hanefî usûl geleneğinde bu ilişkinin Pezdevî gibi âlimler aracılığıyla sistematik ve bütüncül bir yapıya kavuşturulduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, belirli usûl metinleri üzerinden yapılacak benzer derinlikli çalışmaların, hem klasik fıkıh düşüncesinin daha sağlıklı anlaşılmasına hem de dil ile hukuk arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesine önemli katkılar sağlayacağı kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Aktaş, Osman - Samar, Mahmut. "Fıkıh Usulü ve Arap Dilinde Hakikat ve Mecazın Bir Lafızda Birleştirilmesi Meselesi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (01 Mart 2022): 151-174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6355320>.
- Altun, Muhammed Latif. "Nas Bağlamında Farklı Görüşlerin Oluşmasında Harflerin Rolü". *İslami İlimler Dergisi* 16/1 (01 Mart 2021), 77-105. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.901982>.
- Alphan, Mehmet Bahattin. *Fıkıh Usulü ve Nahiv Usûlü İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. nşr. Eymen Salih Şaban. 13 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissunne el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *et-Tehzîb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 8 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Boynukalın, Mehmet. "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: Usûlu'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri". *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 30, (Ekim 2017), 487-526. https://isamveri.org/pdfdr/D02533/2017_30/2017_30_BOYNUKALINM.pdf.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketu Sehâfâtü'l-'Üsmâniyye, 1. Basım, 1890.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh (Tâcü'l-lüğa)*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr 6 Cilt. Beyrut: Dârû 'İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Ruknuddîn Abdumelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî. *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*. nşr. Salâh b. Muhammed b. 'Uveydete. 2 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım 1997.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-. *Takvîmü'l-edille fî'l-usûl*. nşr. Halil Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl*. nşr. Hasan el-Hindâvî. 22 Cilt. Dimeşk: Dârû'l-Kâlem, 1997-2024 ve Riyâd: Dârû Kunûzi İşbilyâ, 1997-2024.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbuddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhü'l-münîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Âsriyye, 1. Basım, 2010.

- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Vasîf fi'l-fıkḥ*. nşr. Ahmed Mahmud İbrahim ve Muhammed Tamir. 7 Cilt. Kahire: Dârû's-Selâm, 1. Basım, 1997.
- Gedik, Şerif. "İslâm Hukuku Açısından Babanın Çocuğun Malında Tasarrufta Bulunma Yetkisi Ve Malî İbadetleri Üzerindeki Rolü". *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (01 Haziran 2023), 613-654. <https://doi.org/10.61304/did.1149040>.
- Güman, Osman. *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2020.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Furhûdî), *Kitâbü'l-'Ayn*. nşr. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Semrâvî. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dimaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 14 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*. nşr. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dârû'l-Kütübî's-Sakâfiyye, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbu'l-'İber (Kitâbu Tercemânî'l-'İber) ve dîvânü'l-mubtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âşarahüm min-zevî's-sultânî'l-ekber (Muḥaddime)*. nşr. Halil Şahhâde, Suheyl Zekâr. 8 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni'l-lebîb*. nşr. Mâzin el-Mubârek. Dimeşk: Dârû'l-Fikr, 6. Basım, 1985.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyâd: Dârû 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*. Dimeşk: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 2017.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârû's-Sâdirîn, 3. Basım, 1414 H.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Esîruddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. nşr. Fethi Ahmed Aliyyuddin. Mekke: Câmî'ati Ümmî'l-Kurâ, 1. Basım, 1420 H.
- İbnü'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-ḡadîr*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1970.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî. *Nefâ'isü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*. nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Mu'avvad. 9 Cilt. Mekke: Mektebetu Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1995.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 7 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1328 H.
- Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdîrrahmân en-Nefzî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Mudevvene min ḡayrihâ mine'l-ümmehât*. 15 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1999.
- Letruş, Eş-Şârif. "Fıkḥ'ın ve Fıkıh Usulü'nün Arap Dili Çalışmalarına Etkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. Trans. Murat Sala 9/1 (May 1, 2009): 279-284. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344037>.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref b. Murî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-muttaḡîn*. nşr. Züheyr Çavuş. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 3. Basım, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref b. Murî. *el-Mecmû'*. 27 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ebû'l-'Usr Fahrülsîlâm Alî b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm. *el-Uşûl*. nşr. Said Bekdaş. Beyrut: Dârû'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 1. Basım, 2014.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Ḳavâṭi'ü'l-edille fi'l-usûl, (Haşiyesiyle birlikte)*. nşr. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Uşûl*. Beyrut: Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûṭ*. 31 Cilt. Mısır: Matbaâ'tü's-Saâde, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Huseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*. nşr. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Fikr, 2. Basım, 1983.
- Şâfiî, Ebû Bekr Fahrü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Huseyn el-Fârikî. *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*. 3 Cilt. Amman: Mektebetü'r-Risâletü'l-Hâdise, 1. Basım, 1988.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Makâsıdû's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye*. 10 Cilt. Mekke: Ma'hadu'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmîyye bi Câmî'ati Ümmi'l-Kurâ, 1. Basım, 2007.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. nşr. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dârû İbn Hazm, 1. Basım, 2012.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkih*. tsh. Muhammed Adnan Derviş. 2 Cilt. Beyrut: Dârû'l-Erkâm, 1. Basım, 1998.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârû Sâdır, 2. Basım, 1995.
- Yetim, Ömer Faruk. "Kâf Sûresi'nin Belagât Yönünden Tahlili (İnşâ ve İhbâr Örnekleri)". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Mart 2022), 154-77. <https://doi.org/10.15869/itobiad.875762>.
- Yetim, Ömer Faruk. *Nahiv Kurallarının Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2024. <https://www.kitapdunyasi.com.tr/nahiv-kurallarının-fikhî-ihtilaflardaki-rolü-omer-faruk-yetim>.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. nşr. Hüseyin Esed vd.. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şihâbuddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî, *Tahrîcu'l-furû' 'ale'l-usûl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Âsriyye, 1. Basım, 2010.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Turkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Bahrü'l-muhîṭ fi usûli'l-fikh*. nşr. Seyyid Abdulazîz ve Abdullah Râb'î. 8 Cilt. Halep: Dârû'l-Kütübî'l-Ârabi, 1. Basım, 1994.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Turkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'î'l-cevâmi'*. 4 Cilt. Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1. Basım, 1998.